

Волинська обласна рада
Волинська обласна державна адміністрація
Генеральне Консульство Республіки Польща у Луцьку
Волинський краєзнавчий музей
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Луцький національний технічний університет
Олицька селищна рада

Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини

Науковий збірник

*Матеріали
Міжнародної наукової конференції
м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року*

Луцьк – 2022

УДК 94(477.82)(06)

О 54

Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб.: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк, ПП "Волинська друкарня", 2022. 270 с., іл.

Науковий збірник містить матеріали Міжнародної наукової конференції «Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини», яка відбулася 29–30 жовтня 2021 року в місті Луцьку та селищі Олика.

У збірнику вміщено статті, присвячені дослідженню історії містечка Олики, Олицького замку та родини Радзивілів. Також розглянуто проблеми ревіталізації пам'яток архітектури в Україні та їх музеєфікації, археологічні та документознавчі практики, перспективи відродження та популяризації історико-культурної спадщини Олики.

Збірник стане у нагоді як фахівцям, так і широкому колу шанувальників минувшини.

“Olyka in European History: the Reproduction of Historical and Architectural Heritage” on the materials of the International Scientific Conference, Lutsk - Olyka, October 29-30, 2021: scientific digest / compiler E. Kovalchuk, O. Karlina, O. Biryulina. Lutsk, 2022.

The scientific digest is compiled on the materials of the International Scientific Conference “Olyka in European History: the Reproduction of Historical and Architectural Heritage” which took place in October 29-30, 2021 in Lutsk and Olyka.

The digest includes articles on the history of Olyka, Olyka Castle and the Radziwill family. The problems of revitalization of cultural heritage monuments and their museification, archeological and documentary practices, perspectives for the revival and promotion of historical and cultural heritage of Olyka are considered.

It will be useful for both professionals and a wide range of worshippers of the past.

**Конференція проведена під патронатом
народного депутата України Ірини Констанкевич
та за сприяння голови Волинської обласної ради
Григорія Недопада**

Редакційна група

Бірюліна Олена Андріївна – завідувач Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею

Важатко Оксана Георгіївна – директор Волинського краєзнавчого музею

Карліна Оксана Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ковальчук Євгенія Іванівна – кандидат історичних наук, доцент; заступник директора з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею

Рекомендовано до друку:

Науково-методичною радою Волинського краєзнавчого музею
(протокол № 1 від 21 лютого 2022 року);

ISBN 978-617-8018-25-2

© Волинський краєзнавчий музей, 2022
© Автори статей, 2022

Архитектурное наследство. №34. Москва, 1986. С. 126.

18. «План местечек Заславля, Полонного, Брод, Олыки, Ляховцы, Острога, Мендзерича и Дубно». Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). Ф. ВУА. Сп. 21546. Арк. 1.

19. Brykowska M. Urbanistyka i architektura Ołyki... 2002. S.38.

20. «Szczegółowy plan zabudowania miasta Ołyki wojew. Wołyńskie pow. Łucki skala 1:2000». *Zakład Architektury Polskiej Pot techniki Warszawskiej*. Sygn.U-III-75. Раніше опублікований М. Бриковською: Brykowska M. Urbanistyka i architektura Ołyki... S. 39.

21. Ленченко А. В. Из истории военно-инженерного искусства эпохи воссоединения Украины с Россией. *Проблемы современной архитектуры и историческое наследие Украины*. Киев, 1979. С. 119.

22. Див.: Нельговский Ю., Годованюк Е. Каменные замки... С. 125–127.

23. Оригінал зберігається в Краківському національному музеї.

24. «План местечек Заславля, Полонного, Брод, Олыки...».

25. Див.: Bevz M., Okonczenko O. Zamek w Brodach: fazy rozwojowe fortyfikacji. *Budownictwo i architektura*. Vol. 14 (4). Lublin, 2015. S. 5–18.

26. Ричков П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI–XVIII ст. Пам'ятки України. 1990. №2, С. 20–22; Кравцов С. Из градостроительной истории Ивано-Франковска. *Архитектурное наследство*. Вып. 39. Москва, 1992. С. 130–134.

УДК: 94: 72(477.81) «14/17»

Богдан Прищепя

ЗАМОК КНЯЗІВ ЧОРТОРИЙСЬКИХ У КЛЕВАНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАБУДОВА

У публікації на основі аналізу писемних джерел виділено три етапи будівництва Клеванського замку та розглянуто його планування. На першому етапі (перша чверть XVI ст.) князь Ф.М. Чорторійський починає будівництво замку. На другому етапі (друга чверть XVI ст.) через конфлікт з Радзивілами будівництво було припинене. На третьому етапі (60-ті роки XVI ст.) князь І.Ф. Чорторійський завершив будівництво замку.

Ключові слова: Волинь, пізнє середньовіччя, ранній модерний час, Клевань, замок, князі Чорторійські.

Pryshchepa Bohdan. Czartoryski princes' castle in Klevan: development and construction stages. Based on the analysis of written sources, the article defines three stages of the construction of Klevan castle and considers its planning. In the first stage (the first quarter of the 16th century), prince Fedir Mykhailovych Czartoryski began the construction of a castle on the site of the old settlement, where, perhaps, there was already a farmstead. In the second stage (the second quarter of the 16th century), due to the conflict with the Radziwills, the construction was stopped, but the castle was functioning and the town was developing. During the third stage (the 60s of the 16th century), prince Ivan Fedorovych Czartoryski completed the construction of the castle.

Key words: Volhynia, late Middle Ages, early modern times, Klevan, castle, Czartoryski princes.

Місто Клевань над річкою Стублою у пізньому середньовіччі стало центром значної волості князів Чорторійських. Вони збудували тут потужний замок, який зберігся до нашого часу. Клеванський замок на сьогодні залишається недостатньо дослідженим. Серед публікацій про нього переважають розвідки краєзнавчого та популярного спрямування, в яких нерідко повторюються загальні відомості, зафіксовані ще дослідниками XIX – початку XX ст. [20; 21; 22, с. 490–500; 28, s. 193–231].

Результати архітектурних обстежень пам'ятки опубліковані дуже стисло [4; 5, с. 416; 15, с. 328–329; 18, с. 63–64]. У багатотомному довіднику пам'яток містобудування та архітектури України зазначається, що Клеванський замок – один із найстаріших замків Волині, порівняно добре зберігся до сьогодення, є яскравим витвором волинської оборонної архітектури XV–XVIII ст. [15, с. 328–329].

Археологами були проведені лише поверхневі обстеження території замку, перевірка культурних нашарувань методом шурфування не проводилась. Під час розвідки 1990 р. С. В. Терський на схилах замкової гори знайшов уламки кераміки XII–XIII ст. і XV–XVI ст., а на сусідньому пагорбі, поблизу церкви Різдва Христового, зібрав кераміку XII–XIII ст. [23, с. 61].

Значно більше інформації отримано під час проведення археологічних експертиз на території

старого міста. На ділянці по вул. Городище, № 2 (рис. 1, а), зразу ж за оборонним ровом замку було закладено шурф, в якому потужність культурного шару становила 2,35 м. Під пізніми нашаруваннями на глибині 0,45–1,65 м залягав сірий гумусований супісок, насичений артефактами XVI–XVIII ст. Нижче, до материкового суглинку, на глибині 1,65–2,35 м у світло-сірому супіску трапилися численні уламки кераміки слов'яно-руського часу кінця X–XII ст. На південь від цієї ділянки, на городах (рис. 1, б), у підйомному матеріалі також зібрано серію вінець домонгольських гончарних горщиків [17, с. 23–24]. Археологічні джерела підтверджують висловлену раніше науковцями думку, що значне поселення та території Клевани сформувалося ще в період Київської Русі.

Замок знаходиться на мисоподібному виступі правого корінного берега р. Стубли (рис. 1, 1), його майданчик розмірами 80×70 м підвищується над заплавою на 14–15 м. Він відокремлений від продовження височини дугоподібним у плані ровом. Збереглися північна і західна цегляні башти, міст і три корпуси. Башти п'ятикутні в плані, товщина стін близько 3,8 м. Північна підноситься на висоту чотирьох ярусів, південно-західна з напільної сторони має три з половиною яруси, вона відкрита з боку двору. За результатами архітектурних обстежень зроблено висновок, що найбільш давнім є корпус, який утворює північно-західний кут замку [15, с. 328–329].

Важливу інформацію про будівництво Клеванського замку подає у своєму дослідженні Т. Стецький [28, с. 195–200]. Висвітлюючи перебіг подій, автор робить посилання на документальні джерела, причому частина з них не збереглися або ж не опубліковані і залишаються важкодоступними для дослідників.

За Т. Стецьким, замок почав будувати Михайло Васильович Чорторийський, староста Брацлавський. Для цього було вибрано зручну ділянку поблизу монастиря Святого Миколи, на місцевості, яка звалася Городище. Не завершивши будівництва, він помер у 1480 р. Батьківський спадок переходить до князя Федора Михайловича Чорторийського після смерті матері у 1498 р. Він був староста Луцький і продовжив мурування замку. Однак, коли обидві стрільниці були збудовані, князь Радзивіл із Олики викликав князя Федора Михайловича і показав привілей, за яким Клеванське городище та навколишні землі належали йому, а Чорторийським, як свідчить грамота великого князя Свидригайла, було надано лише монастир Святого Миколи [28, с. 197–198].

Князь Федір Михайлович Чорторийський, не маючи змоги закінчити будівництво замку в Клевані, почав будувати замок у Білеві, який назвав Білгородом. У 1529 р. він виклопотав привілей у короля Сигізмунда I на закладення біля нього міста і запровадження ярмарку, але незабаром помер залишивши двох синів – Олександра і Івана. Вони розподілили маєтки у 1547 р. Олександр дістав замок Чорторийськ і Литовеж, Іван отримав Клевань, замок і місто Білгород, двір Шеполь, маєтки Сарни, Холопи і фольварок Чаруків у Луцьку [28, с. 198].

Князь Іван Федорович Чорторийський завершив суперечку з Радзивілами за Клевань. Він запропонував Миколаю Радзивілу обміняти Сморгів і Мигорщизну (де знаходилося урочище Городище, на якому було розпочато будівництво замку) на Сільно поблизу Олики, яке дісталось князю Івану як придане дружини Анни Заславської. До Сільно князь Іван Чорторийський додав берег клеванський над річкою Оликою і тисячу злотих польських. Миколай Радзивіл погодився, документ датовано 5 січня 1555 р. Як пише Т. Стецький, у листі М. Радзивіл запевняє, що «право і листи в себе маємо на те городище, де замок Клеванський збудований і де місто поселене – тоді ми те право наше цим листом нашим скасовуємо, а князю Івану для допомоги і нащадкам його милості на вічні часи передаємо...». Дослідник висловив припущення, що у 1561 році будівництво Клеванського замку було завершено, а також проведено розмежування клеванської і олицької волостей [28, с. 199–200].

Перейдемо тепер до аналізу наявних документальних джерел, що містять інформацію про діяльність представників роду князів Чорторийських, які могли долучитися до будівництва замку в Клевані.

Перший документ датований 29 грудня 1446 р. Великий князь Свидригайло надає князю Михайлу Васильовичу Чорторийському маєток в Луцькому повіті в Жукові село Голишів на річці Стублі, а до нього Дерев'яне на Рудці, а Диків на Стублі, дворище Сухівці у верхів'ях Радухівки, а монастир Святого Миколи на Клевані над Стублою з церковним дворцем Плєскачовським, а Чаруківець на річці Полонній з усіма пожитками і платами [25, с. 5].

Князь Михайло Васильович Чорторийський довгий час був надвірним маршалком у великого князя Свидригайла Ольгердовича. Після смерті останнього став намісником брацлавським, тобто фактично очолив оборону південних кордонів. У 1478 р. він обороняв Брацлав перед ординцями, а у 1489 р. брацлавським намісником був князь Олександр Сангушко, значить князь Михайло помер між тими двома датами [6, с. 634–635].

Документ 1446 р. засвідчує, що в середині XV ст. почав складатися маєтковий комплекс князів

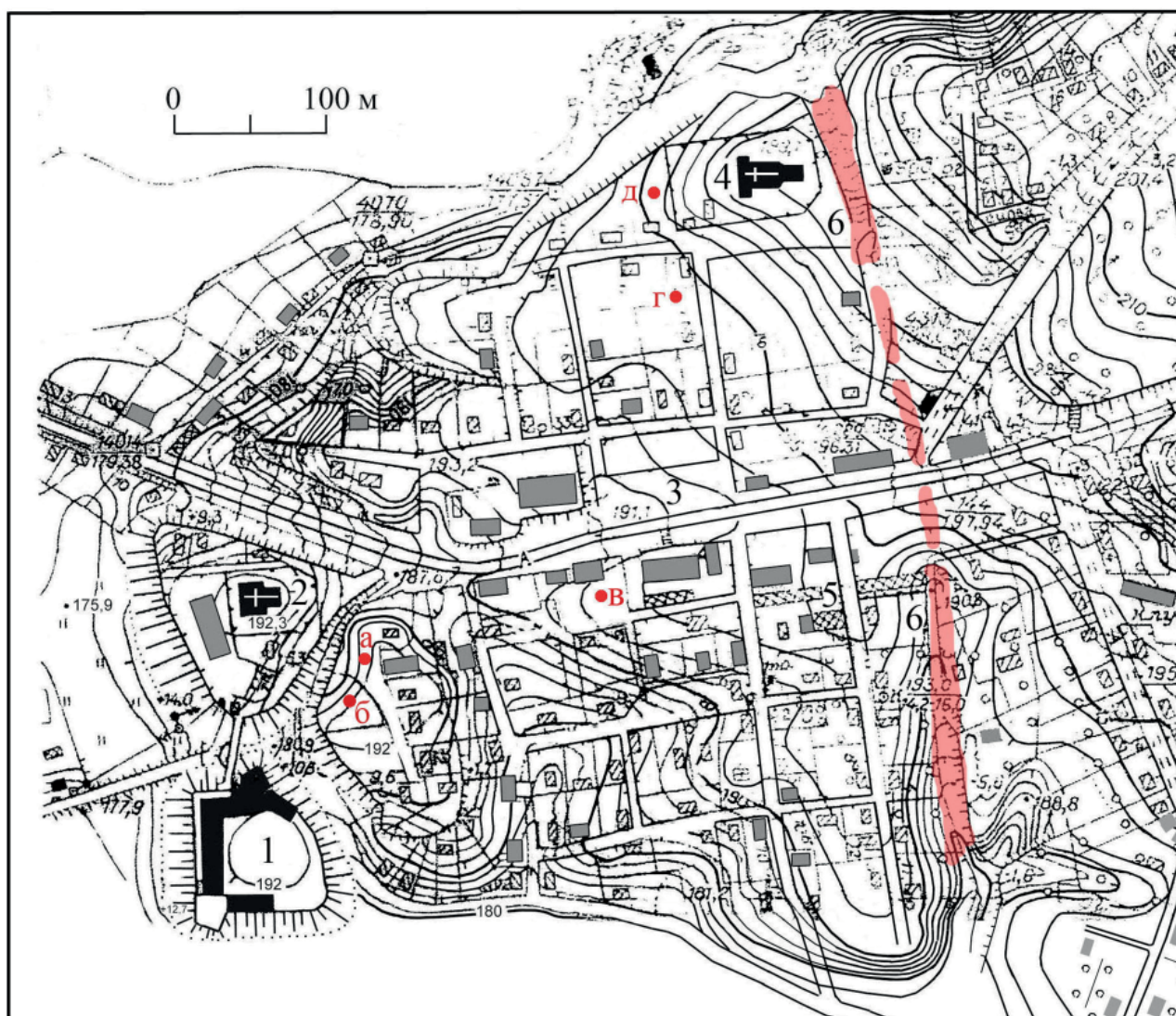

Рис. 1. План старої частини селища Клевань: 1 – замок; 2 – церква Різдва Христового; 3 – колишній Ринок; 4 – Благовіщенський костел; 5 – місце, де знаходилась синагога; 6 – сліди давнього оборонного рову пізньосередньовічного міста. Буквами позначено місця археологічних експертиз.

Чорторійських у нижній течії р. Стубли у складі трьох сіл (Голишів, Дерев'яне, Диків), дворища Сухівці та монастиря Святого Миколи на Клевані над Стублою з церковним дворичем. Зазначимо також, що в документі 1446 р. топонім Клевань вірогідно вжито як назву урочища, а не значного поселення чи тим більше міста. П. М. Сас у своїй монографії, присвяченій феодальним містам України в кінці XV – 60-х роках XVI ст., не включив Клевань до списку міських поселень XV ст. [19, с. 11]. Але А. Є. Заяць, зауважив, що Клевань слід віднести до міських поселень, які існували в XV ст. [7, с. 28, 33]. Він посилається на «Список руських городів дальніх і ближніх» [10, с. 240].

Серед істориків переважає думка, що «Список руських городів дальніх і ближніх» був складений у кінці XIV ст. [13; 16; 24]. Однак далеко не всі поселення, внесені до цього списку, були містами у XV ст. Зокрема, документи свідчать, що з волинських поселень Дорогобуж у XV ст. був селом. Нове становлення Дорогобужа як міста простежується від початку XVI ст. 20 грудня 1514 р. Сигізмунд I надав князеві К. І. Острозькому у володіння Дорогобуж з монастирем Діви Марії та прилеглими селами і дозволив осадити місто на магдебурзькому або хелмінському праві [25, с. 120–122]. Селом було також поселення Іван, яке ототожнюють із сучасним селом Івання поблизу Дубна [24, с. 235].

Наведені приклади свідчать, що включення Клеваня до «Списку руських городів дальніх і ближніх» не є переконливим доказом міського статусу поселення у XV ст. Це важливо з огляду на очевидний взаємозв'язок процесів будівництва замку і заснування міста. Замки відігравали важливу роль у локації

міст: новозасновані міста, що не мали замків, здебільшого (у 70% випадків) були приречені на втрату міського статусу [7, с. 134], а наявність замочків у селах може служити підставою для визначення урбанізаційних прагнень власника [3, с. 121–122].

Син князя Михайла Васильовича Чорторійського князь Федір Михайлович, староста луцький (1527–1542), володів волостю в нижній течії р. Стубли (після 1491–1542 рр.) та чорторійською волостю (близько 1524–1542 рр.) [6, с. 635].

Відома грамота великого князя литовського Олександра від 8 липня 1498 р. в справі між князями Семеном Олександровичем Чорторійським і Федором Михайловичем Чорторійським про маєтки. Було розглянуто скаргу князя Семена Олександровича Чорторійського на князя Федора Михайловича Чорторійського. Перший «шукав під князем» Федором Михайловичем половини батьківського спадку другого, про це буцімто згадував батько князя Федора Михайловича батьку князя Семена Олександровича, за батька нашого, короля його милості. Князь Федір Михайлович це твердження заперечив. Князь Семен Олександрович не назвав свідків, які могли б підтвердити його слова. Тому справу було вирішено на користь князя Федора Михайловича: «нехай він тую свою отчизну всю сповна тримає, а князь Семен Олександрович про ту частину не має йому вже згадувати і діти його не мають права того шукати навіки» [2, с. 24, 49–50].

4 лютого 1501 р. князь Федір Михайлович Чорторійський отримав привілей великого князя Олександра на три дворища Жуківського повіту у Клевані. За цим привілеєм дворища дані з людьми і з усім тим, «що здавна до тих дворищ слухало» [27, с. 262].

Документ 1501 р. засвідчує прагнення князя Федора Михайловича Чорторійського розширити свою присутність у Клевані, вірогідно, на той час саме ця місцевість була вибрана ним для створення центру земельних володінь князів Чорторійських у нижній течії р. Стубли із перспективою побудови замку і заснування міста.

Цю думку підтверджує ще одне документальне джерело. У 1511 р. судовим декретом Сигізмунда I була вирішена суперечка між власником Олики шляхтичем Станіславом Петровичем (Кішкою, чоловіком Ганни Монтигердовичової) і князем Федором Михайловичем Чорторійським про час проведення торгів в Олиці і Клевані. Великий князь литовський разом з державною радою винесли постанову, згідно з якою «від цих часів пану Станіславу не казали єсьмо в його маєтку у Олиці торг мати в неділю, а казали єсьмо торг мати у вівторок, а князь Федор має мати торг у маєтку своєму в Клевані в четвер» [19, с. 155].

У документі 1511 р. Олика і Клевань згадуються як маєтки, а не як міста. Однак він також інформує, що в обох поселеннях вже якийсь час проводилися торги, а привілей на право проведення торгів засвідчує намір власників заснувати міста в їхніх земельних володіннях. Їм потрібні були центри, що виконували б у першу чергу адміністративно-господарські і ринкові функції. В кінці XV – на початку XVI ст. такі процеси були характерними для всієї Волині – тут формуються великі латифундії і відбувається зміна форм власності з умовної на спадкову. Таким чином створювались умови для розвитку урбанізаційних процесів, адже містечка з'являються там, де закінчився етап формування шляхетських маєтків, яким необхідний був осередок, що виконував би функції ринкового центру [7, с. 31–32].

Вірогідно, саме в другому десятилітті XVI ст. князь Федір Михайлович Чорторійський розпочав будівництво замку в Клевані в урочищі Городище. Але писемні джерела, які б підтвердили цю думку, нам невідомі.

Зате наступні за хронологією документи розповідають про початок будівництва замку поблизу села Білів. Князь Федір Михайлович Чорторійський отримав від короля Сигізмунда I привілей на побудову замку, закладення міста і запровадження ярмарку. У грамоті від 18 листопада 1529 р. сказано, що дозволяється встановити торг у замку його (князя Федора Михайловича Чорторійського) Білгороді, а також тримати там корчми і запровадити ярмарку [2, с. 63–65].

Зазначимо, що будівництво замку в Біліві почалося раніше, вірогідно, ще у 1527 р. Про це свідчить документ від 4 березня 1528 р., яким великий князь литовський Сигізмунд I Старий затверджував комісію для розгляду суперечки між луцьким старостою князем Федором Михайловичем Чорторійським та земським підскарбієм, маршалком і писарем Великого князівства Литовського паном Богушем Боговитиновичем з приводу будівництва першим замку в урочищі Білів на Волині [9, с. 69–71]. Богуш Боговитинович вважав такі дії незаконними, він стверджував, що це городище «з давна служило з тим селом Білів до двору нашого Жуківського» [9, с. 70]. Однак князь Федір Михайлович Чорторійський заперечив свою провину і повідав, що те городище належить до Пересопницького монастиря, а не до села Білів і до двору Жуківського не належить. У підсумку були обрані судді від обох сторін, які мали розглянути конфлікт і «справедливість наконєць вчинити».

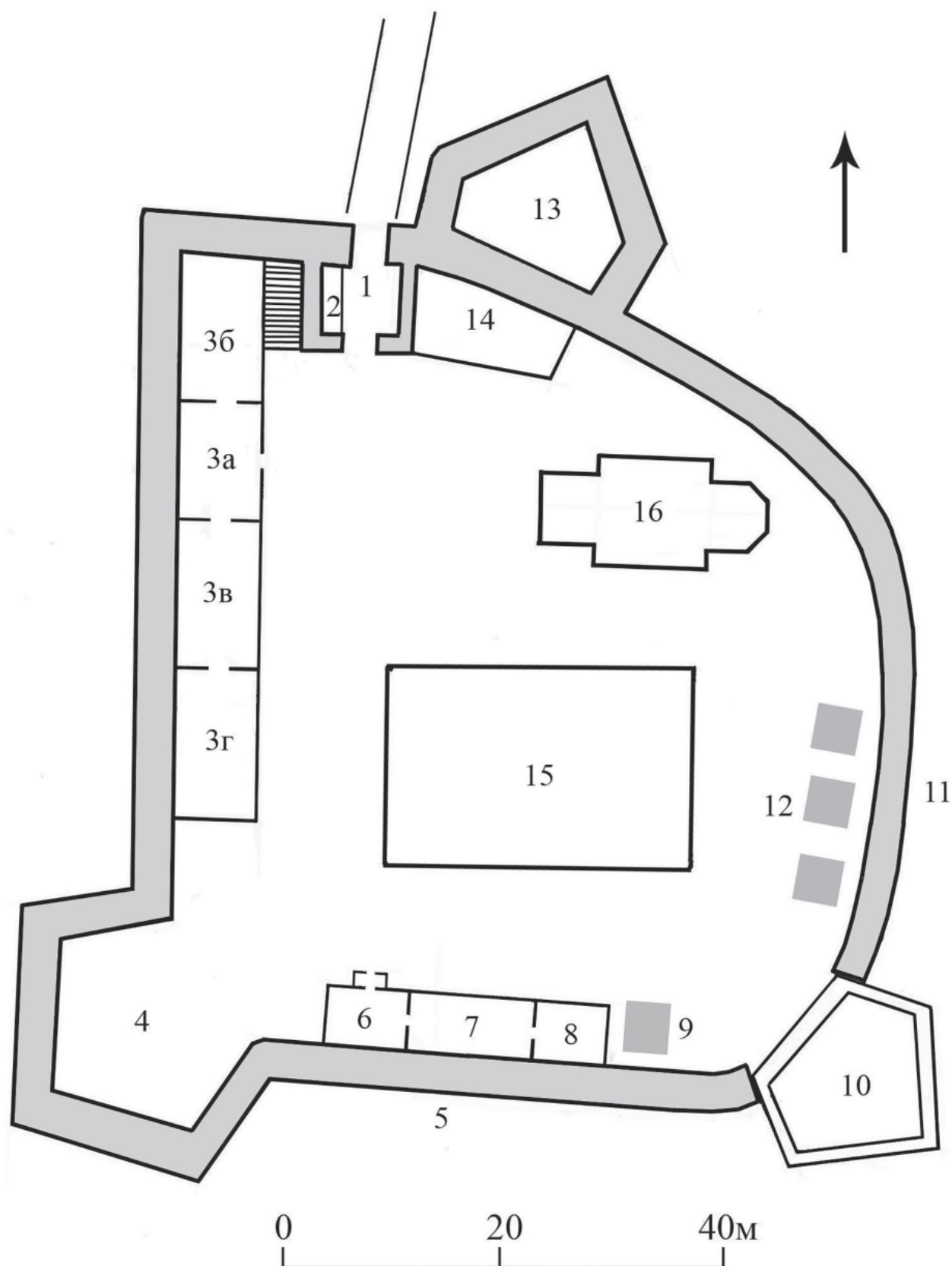

Рис. 2. Реконструкція плану Клеванського замку за описом 1609 р.: 1 – ворота; 2 – сторожка; 3 – великий будинок; 4, 13 – муровані бапти; 5, 11 – кам’яні стіни; 10 – дерев’яна бапта; 6 – кухня; 7 – ізба; 8 – кімната; 9 – кам’яний погріб; 12 – три погребі; 14 – ізба сторожова; 15 – внутрішній замок (княжий палац); 16 – церква.

Лише через 20 років конфлікт було врегульовано спадкоємцями – князем Фрідріхом Глібовичем Пронським (він був одружений на Федорі, дочці Богуша Боговитиновича) і князем Іваном Федоровичем Чорторійським. Договір датується 30 червня 1548 р. [9, с. 81–86]. У документі зазначено, що небіжчик князь Федір Михайлович Чорторійський староста Луцький відібрав гвалтом маєтку нашого Білівського городище і землі ще за небожа пана Богуша Боговитиновича і на тому городищі Білівський замок побудував і місто осадив. Але обидві сторони погодились, що землі замку і містечка Білогородського зі ставом є приналежними до маєтку князя Івана Федоровича Чорторійського, а село Білів зі ставом є частиною Жуківського маєтку князя Фрідріха Глібовича Пронського.

Свідчення документів, що князь Федір Михайлович Чорторійський між селами Білів і Пересопниця активно взявся будувати замок і осаджувати місто Білгород, підтверджують розповідь Т. Стецького про суперечку князя Чорторійського з Радзивілами за землі, на яких раніше почалося будівництво Клеванського замку, і ці роботи, вірогідно, були зупинені [28, с. 197–198].

Князь Іван Федорович Чорторійський одружився з княжною Анною Кузьмівною Заславською. За розподілом маєтностей з братом Олександром, що відбувся 19 червня 1547 р., він отримав Клеванську волость, стосовно інших маєтків, отриманих їхнім батьком за заслуги, брати постановили спільно їх боронити, а їх втрату взаємно компенсувати [1, с. 20–23].

Зазначимо, що в документі про розподіл маєтків в описі частини, яка перейшла до князя Івана Федоровича, названі «... замок Клевань і місто, замок Білгород і місто, також з усіма маєтками тамтешніми і боярськими селами...» [1, с. 20–21]. Отже, замок в цей час функціонував і місто розвивалось. На це вказує також запис в описі Кременецького замку 1545 р. з приводу скарги міщан кременецьких про те, що беруть нові мита поза звичаєм («незвичайних») у ряді поселень, зокрема, згадані Клевань і Білів, де князі Чорторійські беруть по два гроші від возу [11, с. 206].

Нам не вдалося виявити документальні джерела, які б розповідали про суперечку Чорторійських із Радзивілами за Клевань. Але є документи, які інформують про завершення будівництва Клеванського замку у 60-х роках XVI ст. Це, зокрема, скарга князя Івана Федоровича Чорторійського від 5 лютого 1562 р. до луцького гродського суду на луцького єврея Рабевича, що той не представив князеві звіт про кошти, призначені на побудову замку у Клевані [9, с. 20]. Важливі дані містять також документи, які опрацював П. М. Сас. Вони інформують, що на початку 60-х років XVI ст. князь Іван Чорторійський розгорнув будівництво кам'яних оборонних споруд у Клеванському замку. Організація і проведення всіх будівельних робіт покладалася на найнятого в Луцьку шафаря (розпорядника), котрому доручалося «шафувати... роботу муру замку». Спочатку загальний кошторис будівництва складав 3000 коп литовських грошей. Роботи зі спорудження замку велися кілька років. У 1565 р. шафар їздив до Луцька з ціллю поміняти 600 талярів на монету Великого князівства Литовського «для росходов на шафоване оных работ». Будівництво кам'яного замку в Клевані продовжувалось і в 1566 р. [19, с. 51–52].

Ці документи свідчать, що замок у Клевані постав як цілісний оборонний комплекс у 60-х роках XVI ст., одночасно із замком князів Радзивилів в Олиці [8, с. 16].

Інформацію про те, яким був Клеванський замок після завершення будівництва кам'яних оборонних споруд, містить опис 1609 р. [21, с. 33–34]. В документі вказано, що замок кам'яний, однак зазначимо, що як свідчать натурні обстеження, для його будівництва використано цеглу. Ворота кам'яні (рис. 2, 1), у воротах є сторожова будка (рис. 2, 2). Якщо увійти на замкове подвір'я, по правій стороні розташований великий будинок, в якому є сіни і три ізби (рис. 2, 3). За будинком знаходиться велика кам'яна башта (за Б. Стеллецьким – бастіон) (рис. 2, 4). Від башти тягнеться довга кам'яна стіна (рис. 2, 5). Понад стіною розміщені дерев'яні кухня та ізба (рис. 2, 6, 7), кімната (рис. 2, 8) і великий кам'яний погріб (рис. 2, 9). Далі стояла висока дерев'яна башта (бастіон) (рис. 2, 10). Вірогідно, ця башта знаходилася поблизу південно-східного кута замкової території. Далі кам'яна стіна (рис. 2, 11) продовжувалася до невеликої кам'яної башти (бастіону) з годинником, розташованої з боку міста (рис. 2, 13). Біля тієї башти, якщо входить в замок, по лівій руці – ізба сторожова (рис. 2, 14). Понад східною оборонною стіною були розміщені три невеликі погребі (рис. 2, 12).

На укріпленому майданчику замку знаходилися також церква (рис. 2, 16) і великий будинок, який в описі 1609 р. позначений як «внутрішній замок» (рис. 2, 15) [21, с. 34]. Судячи з того, яким він постає в документі, це був князівський палац. Наприклад, подано таку характеристику окремих приміщень: «біля кімнати невеликі сіни, в покої її милості – княгині». Всього в описі в князівському палаці згадано 19 приміщень і ганок. Більшість приміщень – це кімнати (6) та ізби (7). Усі описані кімнати не мали печей, а в ізбах печі є, за виключенням однієї «ізбушки». Крім того, в князівському палаці зафіксовано ганок, четверо сіней, дві світлиці. До особливостей цієї будівлі слід віднести її комбінований характер – частина

приміщень були кам'яні (очевидно, цегляні), а частина – дерев'яні.

Зазначимо, що на гіпотетичних реконструкціях Клеванського замку, виконаних Г. Н. Логвином і П. О. Ричковим, князівський палац не показано [12, с. 65; 18, с. 64].

Проведений аналіз писемних джерел дозволяє віднести початок будівництва Клеванського замку до часів князя Федора Михайловича Чорторийського і датувати перший етап будівництва 1510–1520-ми роками. Вірогідно, до цього на Клеванському городищі вже знаходився двір власника із дерев'яними житловими та господарськими будівлями і найпростішими дерево-земляними укріпленнями. Через суперечку із Радзивілами за Клевань, будівництво замку було зупинене і князь Федір Михайлович Чорторийський, вірогідно, з 1527 р. починає будувати дерево-земляний замок на городищі поблизу села Білів. Другий етап функціонування недобудованого Клеванського замку тривав до 1555 р., коли князь Іван Федорович Чорторийський врегулював конфлікт із князем Миколаєм Радзивілом і клеванські землі були передані князям Чорторийським. На третьому етапі, в 60-х роках XVI ст., спорудження основних оборонних об'єктів замку, вірогідно, було завершено.

Клеванський замок значно поступався за площею найбільшим приватновласницьким замкам Волині, зокрема Острозькому, Дубенському, Старокостянтинівському, Звягельському, що знаходились у володіннях князів Острозьких. Однак слід врахувати, що він мав один укріплений майданчик площею близько 0,45 га, а названі великі замки склалися з дитинця і пригородка. Площа Клеванського замку приблизно така ж, як площа дитинців замків в Острозі і Звягелі. Очевидно, частина будівель, пов'язаних з Клеванським замком, була винесена за його межі. Наприклад, на території замку в описі 1609 р. не згадано стайню, такі будівлі для коней у великих замках знаходилися на пригородку. Отже, окремі будівлі, пов'язані із замком, були розташовані на території міста Клевань. Зазначимо, що дитинці замків в Острозі і Звягелі мали муровані башти і стіни, у них простежується таке ж поєднання двох мурованих і однією дерев'яної башти [14, с. 88, 94; 26, с. 312]. Ці порівняння свідчать, що Клеванський замок в останній третині XVI – на початку XVII ст. був одним із найпотужніших приватновласницьких замків Волині.

Джерела та література

1. Архив Юго-Западной России издаваемый Временною Комиссией для разбора древних актов. Часть VII. Т. I. Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1886. 647 с.
2. Архив Юго-Западной России издаваемый Комиссией для разбора древних актов. Часть VIII. Т. IV. Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. Киев, 1907. 762 с.
3. Атаманенко В. Описи замків князів Острозьких першої половини XVII ст. *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*. Збірник наукових праць. Кременець, 2006. С. 118–125.
4. Байцар-Артеменко О. В. Спроба встановлення періодів розвитку замкового комплексу у містечку Клевань. *Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць*. Рівне, 2008. С. 109–115.
5. Вечерський В. В. Фортеці й замки України. Київ, 2011. 664 с.
6. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.
7. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2003. 206 с.
8. Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII століть: Збірник документів / Зібрав і підготував до друку В. Александрович. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. 276 с.
9. Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI–XVII ст. (із зібрання «Західноруських актів» Російської національної бібліотеки) / Підготовка до друку А. Блануци, Д. Вашука. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 228 с.
10. Летопись по Воскресенскому списку. Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург, 1856. Т. VII. 346 с.
11. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії Українських замків 1545 року. Підготував В. Кравченко. Відп. ред. П. Сохань. Київ: ТзОВ «Простір М», 2005. 600 с.
12. Логвин Г. Н. Архітектура України періоду формування української народності (XIV–XVII ст. ст.). *Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період)*. Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. С. 62–103.
13. Наумов Е. П. К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних». *Летописи и хроники*. Сборник статей 1973 г. Москва: Наука, 1974. С. 150–163.
14. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. / Упорядник В. Атаманенко; Редактор Л. Винар. Київ–Острог–Нью Йорк, 2004. 384 с.
15. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (иллюстрированный справочник-каталог). В 4-х томах / Редкол.: Н.Л. Жариков (главный редактор) и др. Киев: «Будівельник», 1985. Т. 3. 337 с.
16. Подосинов А. В. О принципах построения и месте создания «Списка русских городов дальних и ближних». *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва: Наука, 1978. С. 40–48.

17. Прищепя Б. А., Харковець Ю. І., Ткач В. В. Звіт про археологічні експертизи на території Рівненської області в 2013 р. *Фонди РОКМ, НД 27346*. 122 с.
18. Рычков П. А. Дорогами Южной Ровенщины. Москва: «Искусство», 1989. 176 с.
19. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Киев: Наукова думка, 1989. 232 с.
20. Сендульский А. Д. Местечко Клевань Ровенского уезда. *Волынские епархиальные ведомости*. 1878. № 14. С. 627–644.
21. Стеллецкий Б. Замок в Клевани. *Военно-исторический вестник*. Киев, 1910. № 11. С. 27–29.
22. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1889. Т. II. 698 с.
23. Терський С. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986-91 роках. *Наукові записки Львівського історичного музею*. Львів, 1993. Вип. 1. С. 41–67.
24. Тихомиров М. Н. «Список русских городов дальних и ближних». *Исторические записки*. Москва, 1950. № 40. С. 214–259.
25. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (AS) / Przez B. Gorczaka. T. III. 1432–1534. We Lwowie, 1890. 604 s.
26. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, sygn. 3669/II. (Інвентар спадщини князя Олександра Острозького 1620 р.).
27. Lietuvos Metrika. Knyga Nr 6 (1494–1506). Parengė Algirdas Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. 516 p.
28. Stecki T. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. Kraków, 1888. 347 s.

УДК 94(477.82):780.633.133(091)

Пйотр Ямські

ДЗВОНИ РАДЗИВІЛЛІВСЬКОЇ ОЛИКИ

Перші дзвони для Олики були відлиті за Станіслава Радзивілла наприкінці XVI ст., наступні – Беннінгом Герхардом III у Гданську. Понад дзвін тріснув і був поновно відлитий Регінальдусом Беффою в Олиці. Протягом Першої світової війни дзвони були вивезені вглиб Росії. Після 1945 року два з них були перенесені до собору св. Володимира в Києві.

Ключові слова: Олика, Гданськ, дзвін, ливар, собор, реквізиція.

Piotr Jamski. Bells of the radziwills Olyka. The first bells for Olyka were cast under Stanisław Radziwill at the end of the 16th century. The next ones were cast by Benningk Gerhard III in Gdańsk. They were placed in one of the largest bell towers in the Commonwealth of Poland. The instrument weighing almost 3300 kg cracked and was recast in Olyka by Reginaldus Beffka. During World War I, the bells were evacuated deep into Russia, and after World War II, two of them were moved to St. Volodymyr cathedral in Kyjiv.

Key words: Olyka, Gdansk, bell, bell founder, collegiate church, requisition.

Досі не проводилося жодних досліджень олицьких дзвонів, гармат та інших ливарних виробів [1]. Перші відомі дзвони для костелів в Олиці були відлиті за правління Станіслава Радзивілла наприкінці XVI століття. У той час у дерев'яній дзвіниці біля такого ж парафіяльного костелу було розміщено три дзвони. Від початку заснування парафіяльного костелу також передбачалося надання фондушу для дзвонаря [2]. Понад півстоліття пізніше, при заснуванні колегіати, цей обов'язок був покладений на пароха колегіати, який мав платити відповідальній за дзвони особі 70 польських злотих щорічно [3].

Перший дзвін за кошти Альбрехта Станіслава Радзивілла [4], ймовірно, був виготовлений в одній із дзвоноливарних майстерень Гданська. Альбрехт Станіслав, особливо після одруження з Регіною фон Айзенрайх у 1619 році, котра у приданому (серед іншого) отримала довічне право на Гневське староство у Гданському Помор'ї, часто бував в місцевості над річкою Мотлава. Тому його замовлення дзвону в 1625 році саме у Гданську для тоді ще дерев'яної церкви було природним вибором. На інструменті був напис: LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS LAUDATE EUM IN CIMBALIS JUBILATIONIS (...) AD LAUDE DEI ET OMNIUM SANCTORUM EIUS ANNO SALUTIS 1625 р. Це

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО Ірини Констанкевич , народного депутата України	3
ЗВЕРНЕННЯ до учасників конференції членів родини князів Радзивілів:	
Мацея Радзівілла	4
Кристини Радзівілл-Мілевської	5

РОЗДІЛ I РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОЛИКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Дмитро Авраменко, Тетяна Яцечко-Блаженко ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛИЩА ОЛИКА: ІСТОРІЯ, ПРОМОЦІЯ, ВІЗУАЛІЗАЦІЯ.....	8
Євгенія Ковальчук МУЗЕЄФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ПРОПОНОВАНІ ПРАКТИКИ.....	13
Ольга Баженова СОБРАНИЕ ИКОНОГРАФИЧЕСКИХ ОБРАЗЦОВ ДЛЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ДВОРЦОВЫХ И ХРАМОВЫХ ИНТЕРЬЕРОВ В АРХИВАХ КНЯЗЕЙ РАДЗИВИЛЛОВ XVIII ВЕКА	18
Олена Сагайда ДОСВІД РЕСТАВРАЦІЇ ПЕРГАМЕНТНОЇ ГРАМОТИ З ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ «ФУНДУШЕВИЙ ЗАПИС КОЛЕГІАТІ І СЕМІНАРІЇ В ОЛИЦІ ВІД АЛЬБЕРТА СТАНІСЛАВА РАДЗИВІЛЛА»	22
Тамара Левицька ТВОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА XVII СТОЛІТТЯ З ОЛИЦЬКОЇ КОЛЕКЦІЇ РАДЗИВІЛІВ В ЕКСПОЗИЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ У ЛУЦЬКУ	24
Юрьй Піскун ДА ПЫТАННЯ АТРЫБУЦЫІ ПАРТРЭТА АЛЬБРыхТА СТАНІСЛАВА РАДЗИВІЛА СА ЗБОРА НАЦЫЯНАЛЬНАГА МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ	29
Валентина Надольська АКТУАЛІЗАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ ОЛИКИ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ	39
Лариса Понедельник МИСЛИВСЬКІ УГІДДЯ РАДЗИВІЛІВ – ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ-ДЕСТІНАЦІЯ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ ОЛИКИ.....	42
Віктор Жовтянський ПРО ПОВЕРНЕННЯ ОЛИЦІ СТАТУСУ МІСТА ТА ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ОБ'ЄКТА.....	47

РОЗДІЛ II
ОЛИКА ТА РАДЗИВІЛІ В ІСТОРИЧНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ

Сергій Панишко «СТОЯННЯ» НА ОЛИЧІ ВЗИМКУ 1149–1150 РР. ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ОЛИКИ	71
Геннадій Гулько, Олександр Дем'янюк ВІЙСЬКОВІ ДІЇ БІЛЯ ОЛИЦЬКОГО ЗАМКУ В ЧЕРВНІ 1651 РОКУ	77
Тамара Андрейчук КАНЦЛЕРСТВО РАДЗИВІЛІВ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ: ДО ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ПРАВА У XVI СТОЛІТТІ	83
Акаш Крішан ОЛИЦЬКА «МАГДЕБУРГІЯ»: МАГНАТСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ У ПРАВОВИХ РЕАЛІЯХ МІСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ДО КІНЦЯ XVII СТ.	91
Петро Ричков ОЛИЦЬКИЙ ЗАМОК В КОНТЕКСТІ ФОРТИФІКАЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	95
Богдан Прищеп ЗАМОК КНЯЗІВ ЧОРТОРИЙСЬКИХ У КЛЕВАНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАБУДОВА	103
Пйотр Ямскі ДЗВОНІ РАДЗИВІЛІВСЬКОЇ ОЛИКИ	110
Аркадій Ткачук МІЖ ЕДУКАЦІЙНОЮ КОМІСІЄЮ ТА МІНІСТЕРСТВОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ: ШКОЛА В ОЛИЦІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ	121
Оксана Карліна ЗАМОК І ОЛИЦЬКА ОРДИНАЦІЯ В КІНЦІ XVIII – СЕРЕДИНІ XIX СТ.	127
Вікторія Білик ГРЕКО-УНІАТСЬКІ ПАРАФІЇ ОЛИЦЬКОГО ДЕКАНАТУ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX СТ.	137
Валентина Шандра ОЛИКА В ІСТОРИКО-СТИТИСТИЧНИХ ТА ДОВІДКОВИХ ВИДАННЯХ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.	140
Олег Савчук КНЯЗЬ ЯНУШ РАДЗИВІЛІ: СВІТЛО І ТІНЬ ПОСТАТІ ПОЛІТИКА	145
Степан Синяк КУЛЬТУРНЕ ДОЗВІЛЛЯ В ЄВРЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У 1921-1939 РР. (НА ПРИКЛАДІ ОЛИКИ)	150
Jarosław Durka PRZEDSTAWICIELE WŁADZ MIASTA OŁYKA Z LAT 30-TYCH XX WIEKU – PRÓBA KRÓTKIEJ CHARAKTERYSTYKI WYBRANYCH POSTACI	153

Piotr Goldyn FRAGMENTARYCZNE STUDIUM Z DZIEJÓW SZKOŁY Powszechniej w Ołyce w dwudziestolecium międzywojennym.....	162
Оксана Сушук ОЛИЦЬКА ЛІКАРНЯ № 2 У СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ РЕПРЕСОВАНИХ).....	167
Святослав Терський АРХЕОЛОГІЯ ОЛИКИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	172
Юрій Мазурик ОЛИКА В КОНТЕКСТІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК КІВЕРЦІВЩИНИ.....	174
Григорій Охріменко, Світлана Локайчук, Наталія Складенко ЗНАХІДКИ ПРЕСТИЖНИХ РЕЧЕЙ НА ВОЛИНІ ТА НА ПІВДНІ ПОЛІССЯ ІІІ–V СТОЛІТЬ.....	184
Іван Сінчук РЫНКІ З РАСКОПАК МІРСКАГА ЗАМКА (БЕЛАРУСЬ).....	190
РОЗДІЛ ІІІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ОЛИКИ	
Маргарита Стафійчук ПРИВАТНА КОРЕСПОНДЕНЦІЯ ПЕРШОГО ОЛИЦЬКОГО ОРДИНАТА СТАНІСЛАВА РАДЗИВИЛА, АБО ЩО МОЖНА ВИТЯГТИ ІЗ ЛИСТУВАННЯ?.....	202
Алла Атаманенко, Віктор Атаманенко ДОКУМЕНТИ ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКИХ МАЄТНОСТЕЙ РАДЗИВИЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІ СТ.....	207
Наталія Білоус ДО ПИТАННЯ ПРО РЕКОНСТРУКЦІЮ СОЦІОТОПОГРАФІЇ ОЛИКИ У СВІТЛІ ТЕСТАМЕНТІВ ХVІІ СТ.....	215
Уладзімір Караленак МАТЭРЬЯЛЫ ПА АЛЬЦАКАМУ ЗАМКУ І АЛЬЦЫ Ё РАСІЙСКИМ ДЗЯРЖАЎНЫМ ГІСТАРЫЧНЫМ АРХІВЕ Ё САНКТ-ПЕЦЬЯРБУРГУ.....	221
Уладзімір Караленак РАДЗИВІЛАЎСКИ ПАРК У ЖОЎКВЕ.....	228
Володимир Александрович ІНВЕНТАР ФАШЕМБУРЗЬКОГО ПАРКУ В ОЛИЦІ З 1774 РОКУ.....	233
Оксана Лобко «ЯК ОДРУЖУВАТИСЬ, ТАК ОДРУЖУВАТИСЬ». ГОСТІ НА ВЕСІЛЛІ В ОЛИЦІ (ШЛЮБ ФРАНЦІШЕКА-САЛЕЗІЯ ПОТОЦЬКОГО ТА МАРІЇ-МАЛГОЖАТИ РАДЗИВІЛЛ).....	246
Світлана Яцечко, Тетяна Яцечко-Блаженко СПОГАДИ МАЛГОЖАТИ ПОТОЦЬКОЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ОЛИЦЬКОГО ЗАМКУ ПЕРІОДУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	253
Олег Бабенко, Леся Іванченко ФОНД «РАДЗИВІЛЛИ» У ЦДІАК УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СКЛАД.....	257